

Ayman Reda. *Peygamberlik, Dindarlık ve Kâr*. İstanbul: Bir Yayıncılık, 2019. 410 sayfa.

Zeyneb Hafsa Orhan

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
hafsa.orhan@izu.edu.tr
orcid: 0000-0002-7515-910X

Ayman Reda'nın 2018 tarihli *Prophecy, Piety, and Profits: A Conceptual and Comparative History of Islamic Economic Thought* adlı kitabı *Peygamberlik, Dindarlık ve Kâr: İslam İktisadî Düşüncesinin Kavramsal ve Karşılaştırmalı bir Tarihi* başlığıyla 2019'da Türkçeye tercüme edilmiştir. Her kitabın bir hikayesi vardır. Bu hikaye de her şeyden önce hikayeyi kafasında şekillendiren kişi, yani anlatıcıyla başlar. O yüzden yazıya Reda'ya dair bazı bilgilerle başlanabilir. Doktorasını Michigan State University'deki Ekonomi bölümünden alan ve aynı üniversitede çalışan Reda, değerlendirilecek kitabının da konusu olan İslam iktisadî düşünce tarihi konusunda uzmandır. Reda'nın İran kökenli olduğu özellikle belirtilmelidir. Zira bu durum, kitabın muhtevasında etkilidir.

Zaten ilgilendiği alan olmakla birlikte özelde bu kitabın telif sebebini yazar şöyle ifade eder: "Bu, bir geçmişi olduğunu unutan bir dünyada entelektüel ve uygulama anlamında varlığını/görünürlüğünü gittikçe yitiren bir geleneğe yeniden bağlanma yolunda naçizane bir çabadır" (s. vii). Bu ifadelerdeki "entelektüel ve uygulama anlamında görünürlüğünü yitiren gelenek," (s. vii) Müslümanlara ait olmalıdır. Söz konusu çaba da yaklaşık son 200 senedir Batıda gerçekleşen köklü değişimlerin dünyaya yayılımlıyla hemen her anlamda takip eden, arkada kalan konumuna düşen Müslümanları, geçmişlerindeki unutulmuş hatta zaman zaman hakir görülen geleneğe yeniden bağlama çabasıdır. Gerçekleştirilmesi oldukça zor ama bir o kadar yerinde ve elzem bir çabadır bu.

Bir önceki kısımda dile getirilen amacı özellikle iktisat ile ilgili alanda gerçekleştirmek adına yazar, kitabı şu beş ana kısma ayırır: bolluk ve kıtlık, zenginlik ve yoksulluk, sadaka ve faiz, kişisel çıkar ve rasyonellik, ütopyalar ve piyasalar. Bunlar, herhangi bir iktisada giriş kitabının üzerine oturduğu temel meselelerdir. Fakat yazar, konuları ders kitaplarının yaptığı gibi tüketici, üretici, devlet gibi aktörler üzerinden ele alıp ilerlemek (örneğin, kıt kaynaklar meselesini tüketici ve üretici açısından temel kısıt olarak

koymak ya da tüketicinin fayda maksimizasyonu için kişisel çıkarını takip etmesini öne sürmek gibi) yerine, doğrudan kavramlar üzerinden analiz etmektedir. İktisada dair temel kitaplarda ele alınan belli başlı konulardan olduğu halde burada doğrudan zikredilmeyen belki de tek konu “fayda” meselesidir. Fakat o da metin içerisinde başka konular kapsamında incelenmektedir. Bu konuların bu şekilde sıralanmasının gerekçesi açıklanmasa da, kitabın genelden özele doğru ilerlemesinin amaçlandığı düşünülebilir. Bu anlamda son konunun üçüncü sıraya yerleştirilmesinin daha uygun olacağı söylenebilir de, mevcut sıralama okuma ve konu bütünlüğü açısından ciddi bir soruna sebep olmamaktadır.

Bu beş ana kavramın her birisinin altında detaylı bölümlemeler yapılarak toplamda 25 bölüme yer verilmiştir. Bu bölümlerden ilk 13’ü hazırlanırken ele alınan kavramın Yunan, Hristiyan, klasik ve neo-klasik iktisat düşüncelerinde, son olarak da İslam iktisat düşüncesindeki yeri incelenmiştir. Daha sonraki bölümler içinse şöyle bir usûl takip edilmiştir: Giriş, entelektüel tarih açısından değerlendirme ve İslam’a göre değerlendirme nin de yer aldığı sonuç. Yazarın iki ayrı usûl takip etmesinin sebebi olarak kavramların hangi incelemeye daha uyguna ona göre değerlendirilmiş olabileceği ihtimali düşünülebilir de, yazar buna dair herhangi bir açıklama yapmamıştır. Bu noktada ilk 13 kısımda takip edilen usûlün daha doyurucu olduğu belirtilmelidir.

Özellikle ilk 13 bölümde kullanılan usûl kapsamında Hristiyan iktisat düşüncesine yer verilirken Yahudi iktisat düşüncesi gibi ayrı bir yapı bahis konusu edilmez. Bu husus, kitaba dair İngilizce değerlendirme yazısı kaleme alan Harun Şencal’ın da dikkatini çekmiştir.¹ Kanaatimizce bunun sebebi Hristiyanlık’tan bahsedilirken Eski ve Yeni Ahit üzerinden bir ayrıma gidilerek Yahudi düşüncesine dolaylı olarak Hristiyanlığın öncülü olarak yer verilmiş olmasıdır. Ne var ki buna dair yazarın herhangi bir açıklaması bulunmamaktadır.

Yukarıda kitabın temel iktisadi kavramlar üzerine oturtulduğunu ve genel anlamıyla bu kavram seçiminin isabetli olduğunu belirtmiştik. İncelenen kavramlardan ilki olan *kıtlık* (ve zıddı olan *bolluk*), Lionel Robbins’in 1932’de yaptığı ve bugün hemen her iktisada giriş kitabında karşımıza çıkan iktisat tanımında (iktisat, kıt kaynaklarla sınırsız ihtiyaçların karşılanmasıdır) yer aldığı için oldukça önemlidir. Yazar, tam yedi bölüm (yani kitabın yaklaşık üçte birlik kısmı) boyunca bu kavramın iktisat bağlamında zikredilişinin izlerini Antik Yunandan itibaren sürer. Bu bağlamda zengin-

¹ Harun Şencal ve Ayman Reda, “Prophecy, Piety, and Profits: A Conceptual and Comparative History of Islamic Economic Thought,” *Turkish Journal of Islamic Economics* 6 (2019): 120-23.

liğin sınırsız olduğu cennetten yeryüzüne inen insanın kıtlıkla karşılaştığı için çalışması gerektiğini savunan Hesiod bir yana, Platon ve Aristo'nun sorunu, insan karakteri ve davranışında gördüğünü söyler. Benzer şekilde Hristiyanlığın önemli kilise babalarının da sorunun cevabının insanın isteklerinin kısıtlanması ve yeniden yönlendirilmesinde olduğunu düşündüklerini ekler. Dolayısıyla bu iki gruba göre de kaynakların kıtlığı söz konusu ise de bunu gidermenin yolu dağıtım kuralları geliştiren (mevcut iktisat bilimi gibi) bir bilim değil, insanın kendisidir.

Klasik iktisat teorisine gelindiğinde Adam Smith'in ayrı bir yeri vardır zira o, zenginliğin temel gaye olduğuna ve bunun da kişisel çıkar, kendi kendine işleyen bir piyasa ve işbölümü ile gerçekleşebileceğine dair pozitif/optimistik bir bakış açısına sahiptir. Bolluğa erişmek böylece mümkün olabilir. Bu optimizme ket vuran isim Malthus olmuştur. Zira onun meşhur teorisine göre geometrik artan nüfus, her şeyin gelişiminin önünü tıkayacaktır. Böylesine karamsar bir tablo içerisinde yapılabilecek tek şey, insanın çok çalışıp her şeyi yapması ve kendisini öne geçirmesidir. Dolayısıyla, Reda'nın altını çizdiği gibi, böyle bir bakış açısı herhangi bir ahlakiliğe ve dinî mekanizmaya yer bırakmaz. Bu karamsarlığı bir adım öteye taşıyan Ricardo, toprağın da kısıtlılığına vurgu yapmaktaydı. Mill ise kıtlığı aşmak için her ne koşulda olursa olsun ilerlemeyi öne çıkarır. Bunların alternatifi ise Carlyle ve Ruskin gibi romantiklerin görüşleriydi. Fakat onların sesleri özellikle de takip eden neo-klasik iktisadın baskınlığı karşısında hayli cılızdır. Zira kıtlık kavramının iktisat literatürünün temel varsayımlarından birisi olması, neo-klasik iktisatla gerçekleşmiştir. Fakat buradaki kıtlık, Malthus'un iddia ettiği mutlak kıtlığın aksine, göreceli bir kıtlıktır ve seçimi, alternatifler arasından seçimi ve rasyonel seçimi barındırmaktadır.

Bütün bu görüşlere karşı çıkan alternatif seslerden biri de Marx'a aittir. Dolayısıyla Reda, bir bölümü de Marx'ın kıtlık görüşüne ayırmıştır. Tahmin edileceği üzere Marx'ın kıtlıkla bağlantı kurduğu husus sınıf çatışması ve sermayenin üstünlüğüdür. Çünkü Marx'a göre kapitalistler, daha fazla kâr elde etmek için "sosyal olarak yaratılan ihtiyaçlar" şeklinde tanımlanabilecek ihtiyaçları yaratmaktaydı. Ardından gelen (Veblen, Galbraight ve Keynes gibi) isimlerin görüşlerinde ise ortak bir nokta olarak bolluğun elde edilebilirliği fakat bunun için kapitalizme ve olumsuz etkilerine belirli bir süre dayanma zorunluluğu düşüncesi öne çıkmaktaydı

Bu noktada yazar İslam iktisadında kıtlık mevzusuna dönmektedir. Buna geçmeden önce, yazarın "İslam iktisadı" kavramı ve oluşumuna dair herhangi bir ön bilgi vermediğini belirtmeliyiz. Reda bu bölümü oluştururken, tıpkı İslam iktisadını dikkate alan diğer bölümlerde yapacağı gibi, temel tezlerini M. Bakır Sadr ve Ebü'l-Ala Mevdudi üzerine kurmaktadır. Bu ter-

cihin kitap boyunca devam etmesinde yazarın İranlı oluşunun etkisinden bahsedilebilir. Buradaki sorun kişi tercihinden ziyade İslam iktisadına ve İslam iktisat düşüncesi tarihine katkı yapan birçok isimden yalnızca bir kaçının görüşlerinin tüm İslam iktisadına genellenmesidir. Bu noktanın ardından Sadr'ın kıtlıkla ilgili görüşü şöyle özetlenebilir: Sorun ne doğada ne üretimdedir fakat insandadır. Reda buna şunu ekler: Allah, yeryüzüne halife olarak yarattığı insanı, bu görevini yerine getirmeye yetirecek oranda kaynakla donatmıştır. Dolayısıyla İslam, mutlak kıtlık ve sonsuz bolluk arasında bir orta yol fikrine sahiptir. Peki, o halde kıtlığın sebebi nedir? Yazara göre bunun iki temel sebebi vardır: İnsanın kötü eylemleri ve nankörlüğü. Bu noktada temel çözüm, itidal ve iktisattır. Buraya kadarki açıklamalar, modern iktisat biliminin temel varsayımlarından olan kıtlık hususunda İslam iktisadının farklı bir bakış açısına sahip olduğunu gösterir. Bu farklılığın bir sonraki aşamada yansıma yaptığı (ya da yapması beklenen) alan ise eylemdir.

Yazar bunun ardından bir başka önemli kavram çifti olan zenginlik ve fakirliğe geçer. Kavramları ikili olarak incelemesi “her şeyin zıddıyla bilinebileceği” ilkesini çağırıştırır. Kıtlık-bolluk kavram çiftinden bu kavram çiftine geçilmesinin sebebi olarak, ilkinin ancak bu ikinci kavram çifti çerçevesinde anlaşılacağı gösterilir. Reda konuya şu özetleyici cümleyle başlar: Zenginliğin fakirlikten daha üstün olduğu fikri, Sokrat öncesi filozoflarda bulunmakta, Aristo'da bir nebze daha az vurgulanmakta, Aydınlanma taraftarlarınca arzulu bir şekilde desteklenmekte ve günümüz toplumlarında adeta dinî bir inanç gibi kabul görmektedir. Sinikler gibi bu görüşe zit görüşü savunanlar da olmuştur elbette. Benzer bir görüşe Hristiyanlık'ta ve bazı İslam alimlerinde de rastlanır. Bir de bu iki görüşün arasında bulunan görüşler vardır. Yazar, bunlardan her birini listeleyip buna dair örnek isimler zikreder. Sonrasında tıpkı kıtlık kavramına yaptığı gibi zenginlik-fakirlik kavram çiftini de Antik Yunan, Hristiyanlık, neo-/klasik iktisatları ve en son İslam iktisadı açısından değerlendirir.

Antik Yunan açısından öne çıkan bir husus, görüşler arasındaki farklılıklardır. Bunlardan Aristo'nunki özellikle paylaşılmaya değerdir çünkü ona göre zenginlik (para da dahil) bir araç değil de amaç haline gelince sosyal ve ekonomik problemler kaçınılmaz olur. Belki doğrudan bununla ilgili olmasa da, zenginlik gibi mülkiyetin de amaç haline getirilmesinin sorunlu olabileceği dikkate alınmalıdır. Bir kesimin buna dair radikal bir çözüm olarak önerdiği şey, özel mülkiyetle ne yapacağını bilmeyen insandan bu özel mülkiyet hakkını almaktır. Hristiyanlığı, zenginliğe bakış açısından Antik Yunan'ın devamı gibi gördüğünü belirten yazar, zenginlik karşıtı olarak algılansa da Yeni Ahit'in amacının zenginliğin olası kötü etkilerini vurgulamak olduğunu söyler. Fakat burada yazarın hem Yeni Ahit'i hem

de (Chrysostom gibi) bazı din adamlarını savunma çabası güttüğü hissi uyanmaktadır.

Klasik iktisadın gelişimiyle birlikte (ki bunun temel bileşenleri bireyselcilik ve sekülerizmdir) zevk ve faydaya dayalı materyalist bir anlayış hakim olmaya başlayınca maddi zenginlik de mutlulukla eş anlamlı kullanılır hale gelmiştir. Yazar bu bakışın, mutluluğu erdemli bir hayatla özdeşleştiren Plato ve Aristo'ya ve ayrıca mutluluğu Tanrı'nın krallığında arayan Hristiyanlığa aykırı olduğunu belirtir. Bu açıklayıcı özetin ardından ise şu önemli soruyu sorar: Smith bu resim içerisinde nereye düşmektedir? Zira *Milletlerin Zenginliği* ile birlikte *Ahlaki Duygular Kuramı* isimli bir eser kaleme alan Smith'in duruşu birçokları için kafa karıştırıcıdır. Yazara göre o, insanların eyleminin yalnızca mutluluk arzusu veya tüketimden elde edilen hazla yönlendirilmediği görüşündedir. Fakat yine de bu, önceki nesillerin zenginlik anlayışıyla bir kesinti noktası oluşturur. Öte yandan bunun detaylarına inilmemekte ve bölüm aniden bitirilmektedir. Sonrasında gelen neo-klasiklerin zenginlik anlayışının yukarıda bahsi geçen kıtlık kavramına dayandığı belirtilir. Bu anlayışa geçişin sebepleri olarak da şunlar sıralanır: Nesnel değer teorilerden öznel teorilere geçiş, sosyal açıklama kategorilerinden bireysel olana geçiş, sosyal veya kültürel bağlamlardan uzaklaşıp genelleştirilmiş soyutlamalara doğru kayış ve artan oranda matematiksel model kullanımı. Bütün değişimlerin somutlaştığı yapı olarak da XIX. yüzyıl sonuna doğru gerçekleşen marjinal fayda "devrim"i gösterilir. Bu tespitler bugün dahi iktisat öğrencilerinin öğrendiği en temel kavramlardan olan fayda ve marjinal faydanın iktisat tarihi içerisindeki konumunu anlamak açısından önemlidir.

İslam iktisadının zenginlik ve fakirlik konusuna yaklaşımından bahsederken yazar yine Sadr ile başlar. Bu bölümde odaklanılan husus, İslam'ın doğrudan zenginliğe ve zenginlere karşı bir tepki göstermek yerine zenginlikte kendini unutanlara bir tepkisinin olduğudur. Burada bir başka önemli husus, adil dağıtımın verilmesi gereken önemdir. Fakat bu bölümdeki incelemeler İslam iktisadına dair bir önceki bölümdekilerden daha kısıtlıdır. Bu kısımda tartışılanlardan hareketle bugün için İslam iktisadi bağlamında yapılması gerekenin aslında eski dönemlerdeki ahlakilik-erdem-zenginlik üçgenini kurabilmek olduğu söylenebilir.

Yazar "sadaka ve faiz" kısmına başlarken önemli bir şey yapıp sadaka kelimesinin etimolojisini inceler. Tıpkı daha önce ele alınan kavramlar gibi dinî ve ahlaki bağlamından koparılan sadaka kavramının seküler düşünceyle birlikte dünya odaklı hale geldiğini söyler. Böylece sadaka kişisel çıkar ve fayda gibi kelimelerle daha sıkı bir ilişki içerisine girmiştir. Sadakanın zıddı olarak sunulan faiz kavramında yazarın tercih ettiği keli-

me İngilizce *usury* kelimesidir. Nitekim bu bölümün de temel konusu, bu kelimenin yerine bugün faiz için kullanılan *interest* kelimesine geçiş sürecidir. Türkçede bu tarz bir kelime ayrımı olmadığı için mevzunun önemi anlaşılamayabilir fakat *usury* kelimesinden *interest* kelimesine geçiş, daha önceleri her türlü yasak kabul edilen faizin sadece yüksek oranlı olanının *usury* olarak isimlendirilip düşük oranlı olan faiz için *interest* kelimesini kullanarak ikincisini meşrulaştırma sürecidir.² Reda'nın kendisi de faiz ve borç arasındaki yakın ilişkiye temas edip Graeber'i doğrudan alıntılamıştır. İlginçtir ki, Reda'nın vurguladığı gibi bu süreç dinî çevrelerde gerçekleşmiştir. Fakat Graeber'den anladığımız üzere bu, devlet ya da yönetim gücüyle de ilgilidir. Kısaca, yazarın konuya dair özeti şöyledir: daha önceleri sadaka karşıtı olarak görülen *usury*, çeşitli zaman ve zeminlerdeki çeşitli sebeplerle *interest* kelimesiyle meşruiyete uzanmış, bu da faizi artık sadaka değil sekülerizmle artışa geçen hesaplama yetisinin önemine binaen adaletle karşıt hale getirmiştir. Yazarın bu noktada ısrarla *usury* kelimesini kullanmasının sebebi bugün bazılarınca öne sürülen "faizin her türlü yasak değildir" gibi bir sonuca ulaşmaktan ziyade kavramın eski anlamına dönmesi yönündeki arzuyla ilgili gibidir. Sonuç olarak, Reda İslam iktisadı açısından konuyu irdelerken İslam'da yasak olan *riba*nın sadaka ve dolayısıyla dindarlık karşıtı olduğuna odaklanmaktadır.

Kitapta bu aşamaya kadar incelenen kavramlar, zıtlar arasında yer alırken bu kısımda birbirini besleyen iki kavram olarak kişisel çıkar ve rasyonalite ele alınmaktadır. Yazar, bütün eylemlerin temel belirleyicisi olarak kişisel çıkarın baskın hale getirilmesinin modern zamanlara has olduğunu söyleyerek, Antik Yunan ve Hristiyanlık'ta buna aykırı görüşleri zikretmekle işe başlar. Dolayısıyla Makyavel ve Hobbes'a gelinceye değin kişisel ve toplumsal çıkar arasında bir zıtlık görülmemiştir. Bunun iktisat alanındaki yansımalarına gelindiğinde, Smith ve kendisinden etkilendiği Hume, insanı kişisel çıkar dışında etkileyen saikleri reddetmeseler de bunların insanın ekonomik davranışı üzerindeki etkilerini Makyavel ve Hobbes kadar pratik bulmamışlar, dolayısıyla önemsememişlerdir. Yazar, bunun neticesinde ortaya çıkan şeyin, tıpkı varsayımlara dayanan iktisat bilimi gibi güvenli ve kullanışlı bir kişisel çıkar varsayımı olduğu iddiasındadır. Nitekim bu varsayımın önemi Adam Smith'in görüşünde açıkça ortaya çıkmaktadır: kişiler yalnız kendi kişisel çıkarlarını izleyerek ve başka hiçbir şeye niyet etmeyerek de toplumsal bir en iyiye "görünmez el" vasıtasıyla erişirler. Bu süreçte, herhangi bir dinî ve ahlaki dayanağa sahip olmayan "sempati" ve "tarafsız gözlemci" kavramları da Smith'i destekler. Sonuç olarak burada

² Bu sürece dair detaylı bilgi için bkz. David Graeber, *Borcun 5000 Yıllık Tarihi*, çev. Muammer Pehlivan (İstanbul: Everest Yayınları, 2015).

kişisel çıkar-fayda-arzu-rasyonellik arası bir ilişki ağı örülür. Bu da ekonomik kararlarla ahlakiliğin arasını açmaktadır. Bu noktada yazar, muhalif seslere örnek olarak Amartya Sen'in rasyonel tercih teorisine değinir ve bunun da neticede (ahlaki) bir ekonomik davranışa yol veremediğini iddia eder. Eleştirel anlamda yazar daha ziyade Andre Gorz'a dayanır. Gerçekten de Gorz neo-klasik ekonomiye dayalı kapitalizmin gelişim sürecini, eleştirel kitabı *İktisadi Akılın Eleştirisi*'nde başarıyla inceler. Sonuçta, Gorz'un da açıkça belirttiği üzere, ihtiyaçlar, arzular ve istekler arasında bir uçurum doğmuştur. Bugün Müslüman olsun veya olmasın, birçok kişinin tüketim kararlarında aşırıya kaçma anlamında sorun yaşamasına sebep olan da kanaatimizce bu ayrımdır. Oysa İslam iktisat düşüncesinde bu kavramlar dikkatli ve detaylı olarak ele alınmıştır.

Reda, İslam iktisadı açısından kişisel çıkar ve rasyonaliteyi incelerken İbrahim Kalın'a da yer verir (ss. 311-18). Kalın'ın da ifade ettiği üzere İslam açısından akıl yalnızca bir amaca, insanın bu dünyada halife görevi görmesi amacıyla mebni olmakla kalmamalı, doğası ve içeriği itibarıyla da bu amaç tarafından beslenip yönlendirilmelidir. Yazar, Kalın'dan özellikle "İslam ve akıl" hususunda pek çok alıntı yapmaktadır.

Yazar modern dünyadaki ve İslam'daki kişisel çıkar anlayışı arasındaki farkı şöyle özetler: Maksimizasyon yerine yeterlilik, doyumsuzluk yerine orta yolculuk/iktisat. Böylece İslam'daki kişisel çıkar ile rasyonellik, halife olmak bağlamında adalet (doğru karar almayla birlikte şeyleri yerli yerine koyma) ve dindarlıkla ilişkilendirilmektedir.

Kitabın son bölümü, mevcut piyasa fikrinin de bir ütopya olduğuna işaret ederek ütopya ve piyasayı inceler. Her şeye belirli bir ideali baz alarak başlamanın normal olduğunu söyleyen Reda, bütün bu tarz yapıların ortak temelini umut olduğunu dile getirir. Bu tarz ideallere dayalı umut içeren fikirlerin tamamını ütopya olarak adlandırmak yaygınsa da yazar bu kavramın zamanla amacını aştığı kanısındadır. Buna örnek olarak da piyasa fikrini gösterir. Bunun da öncesinde ütopyaların doğuşu ve gelişimini anlatır. Antik Yunan, sosyalizm ve komünizmden pek çok ütopya örneği paylaştıktan sonra kutsal metinlerin asıl amacının bu dünya için yönlendirme olduğunu söyler; cennet ise cennette görülecektir. Yazar bu bölümde ilginç bir şekilde en çok atfı doğrudan İslam iktisat tarihinden bir isim olmayan Aliya İzzetbegoviç'e yapar. Ütopya ve dinin birbiriyle bağdaşmayacağını düşünen İzzetbegoviç'e göre ilki belirli bir rahatlık vermeye çalışırken ikincisi gerçekliğin dramını da yansıtır.

Piyasa ütopyasını özellikle vurgulayan isim olarak Polanyi gösterilir. Nitekim *Büyük Dönüşüm* adlı eserini özellikle bu ütopyanın eleştirisine dayandıran Polanyi, piyasanın tam anlamıyla hiçbir zaman gerçekleştirile-

memesini onun bu ütopyik yapısına bağlar. Bu ütopyanın doğmasına katkı veren önemli bir isim de Adam Smith ve onun “görünmez el”idir. Nitekim Reda, İslam iktisadı açısından konuyu irdelerken yine Sadr’ın bu görünmez el eleştirisiyle başlar. Özetle, İslam iktisadında herhangi bir sosyal ve tarihî bağlama sahip olmayan, tüm zaman ve zeminler için uygun addedilen bu tarz bir ütopyik, soyut piyasa yapısı uygun görülmez. Aksine din ve toplumun sistematik bir şekilde piyasaya gömülü/içerilmiş olmasını öngörür.

Buraya kadarki detaylı incelemelerden hareketle kitabın başlığıyla içeriğinin uyum içerisinde olduğu söylenebilir, zira dinin teorik boyutunun peygamberlikle vurgulanmasından hareketle “Peygamberlik” önce gelir; onun örnekliğinden hareketle “dindarlık” ise buna pratikte eşlik eder. Son olarak kâr, ilk öğeyle uyum içerisinde hem bu dünya hem öte dünyadaki hem maddi hem manevi kazancımler. İktisadın temel kavramlarını tarihî bir seyir içerisinde belli başlı isimler çerçevesinde inceleyen kitap rahatlıkla bir iktisat tarihi kitabı olarak okutulabilir. Hatta bu alandaki alternatif iktisat kitaplarından biri olarak düşünülebilir. Fakat aynı şeyi İslam iktisat tarihi açısından söylemek zordur. Kitap, söz konusu kavramların İslami açıdan ele alınmasına ve buna dair farklı bir bakış açısı sunmaya çalışsa da bu anlamda oldukça zayıftır.

Marek Tamm and Peter Burke, eds.
Debating New Approaches to History.
London: Bloomsbury, 2019. xiii+371
pages.

Elif Derin Can

İstanbul Şehir Üniversitesi
elifderincan@std.sehir.edu.tr
orcid: 0000-0003-3412-5664

Debating New Approaches to History, edited by Marek Tamm and Peter Burke, consists of the twelve chapters on theoretical and methodological issues and new subfields of history writing. The volume is an updated and augmented version of *New Perspectives on Historical Writing*,¹ edited by

¹ Peter Burke, ed., *New Perspectives on Historical Writing* (UK: Polity Press, 1991)